

Inleiding

Zonder de minste chauvinistische gedachte kan de vallei van de Molenbeek aanspraak maken op de titel van bakermat der Belgische papiernijverheid.

Een uitgebreide bewijsvoering voor deze stelling gaan we hier echter bewust terzijde laten. Een dergelijk onderwerp is eerder een geschikt thema voor een eindverhandeling of een doktoraatsproef. Ons gaat het hem hier meer om de streek en zijn inwoners dan om de mufte en stofferige archieven. Geen woord vertellen over het ontstaan van de papiernijverheid kan echter ook niet door de beugel, vandaar deze korte inleiding. Hoewel papier reeds geruime tijd bekend was in ons land hadden wij in de late middeleeuwen geen eigen produktiecentra. Het eerste papier werd op eigen bodem pas geschept tijdens de eerste decennia van de 15de eeuw. Enkele geschiedenisvorsers willen deze grens nog verschuiven tot het einde van de 14de eeuw maar het ontbreekt hen echter aan bewijsmateriaal. Hun hypothese steunt enkel op een vrij logische deductie. In deze vroegste ontwikkelingen speelde Brabant en dan in het bijzonder de zuidoostelijke gordel rond Brussel een zeer voorname rol. Andere centra kwamen pas later in de geschiedenis tot ontwikkeling met uitzondering van Huy. We zullen ons nu onmiddellijk richten tot de eigen plaatselijke geschiedenis, het uiteindelijke doel van deze monografie. In ons betoog zullen we handelen over een 15-tal bedrijven die ooit betrokken waren bij de vervaardiging van inlands papier.

De molen van Tenbroek

Een eerste indicatie van de papiermolens krijgen we in 1440. Een genaamde 'Rummen die papiermoldere' werd toen beboet omdat hij te Zoniën betrappt werd op het kappen van groen hout (RK, 12546). Het is vrijwel niet uit te maken of het hier iemand uit Rode of uit Dworp betreft. Ook nog in twee andere stukken van dezelfde rekenkamer is er sprake van deze persoon (RK.

12541 en 12775). In 1462 is Rummen betrokken in een vechtpartij en in 1476 wordt hij betrappt op het feit dat zijn dieren in het Zoniënbos aan het weiden waren. Uit de laatste notitie vernemen wij ook over welke molen het gaat. De schuldige is namelijk Rombout van den Broeke. Indien we dus aanvaarden dat Rombout en Rummen dezelfde zijn betrof de oudste vermelding de *molen van Tenbroek*, in de volksmond de molen van 'Kobeken Dots'. Hiermee is echter niet bewezen dat dit de oudste papiermolen is op de Molenbeek.

Nog andere molenaarsnamen uit dezelfde periode zijn gekend waarvan zeker een 'Willem den papiermoldere' iemand uit Dworp was (RK 12775).

Onze oudst gekende molen lag dus aan de rand van het Zoniënwoud in de omgeving van de banmolen van Alseberg die sinds 1401 eigendom was van het klooster van Zevenbronnen.

Het is niet onwaarschijnlijk dat Rummen zijn molen op deze plaats oprichtte gezien de mogelijke afzet van zijn produkten in het voornoemde klooster, dat slechts enkele jaren voordien gesticht werd. Dit laatste is echter ver van bewezen daar volgens geschriften van latere datum duidelijk blijkt dat de molen opgericht werd als slijpmolen en pas later overschakelde op produktie van papier (G 6636). Uit deze oudste geschriften leren we een heleboel. Rummen was niet enkel papiermaker maar tevens boerde hij wat en ging hij ook hout kappen op Zoniën. Waar sommige mensen dit als bewijs zagen voor het weinig rendabele aspect van de papiernijverheid willen we dat hier toch weerleggen. Hoewel Rummen dieren bezat gaf hij deze mee aan een koehoeder om te weiden. Zijn andere taken lieten hem dus niet toe om permanent op zijn dieren te passen. De combinatie tussen de landbouw en een andere activiteit kunnen we eerder beschouwen als een traditie dan een noodzaak. Wel hoeven we hierbij te stellen dat de landbouw duidelijk ter aanvulling van het inkomen werd bedreven.

Over de molen zijn verder weinig gegevens bekend, buiten een aantal eigenaars uit de 18de en de 19de eeuw.

Tijdens de zestiende of zeventiende eeuw was de molen uitgegroeid tot een papiermolen zonder nevenactiviteiten. In 1767 kocht de toenmalige papiermaker echter opnieuw een landbouwdoening die vlak naast de molen gelegen was. Het bedrijf zou tijdens de negentiende eeuw dan omgevormd worden in een graanmolen. Wanneer dit juist geschiedde is heden nog niet achterhaald. Uit onze onderzoeken en bevindingen is echter gebleken dat vele papiermolens als deze van Tenbroek hun aktiviteit wijzigden omstreeks 1860 toen het handgeschept papier niet meer kon concurreren tegen de mechanisch vervaardigde produkten. Ook hier mogen we aannemen dat dit het geval is. Wanneer we het huidige gebouw beschouwen is het duidelijk dat dit dateert uit het einde van de zeventiende, begin achttiende eeuw, maar achteraf niet meer evolueerde zelfs niet onder druk van de industriële revolutie. Het was in de typische stijl van de toenmalige papierbedrijven opgetrokken : een gebouw met een langgevelstructuur onder zadeldak bestaande uit twee verdiepingen. De zolderverdieping werd aanvankelijk gebruikt als droogruimte. Noch hiervan noch van andere materiële sporen uit de tijd van de papiernijverheid is iets overgebleven. De honderd jaar dat het bedrijf graanmolen is geweest heeft alle sporen van de vorige industriële aktiviteit uitgewist.

De molen van Algoet

In de dorpskom van de gemeente Rode is een tweede bedrijf gevestigd geweest, gekend onder de naam van de *molen van Algoet*. Wat de geschiedenis van deze molen betreft, zij loopt vrij ver simultaan met deze van ons eerste bedrijf. De papierproduktie werd er gestart in 1546 toen op 17 november van dat jaar Wolfraad van der Cameren de toestemming kreeg tot het oprichten van een papiermolen of een slijpmolen.

Uit latere documenten blijkt duidelijk dat de molen steeds een papierbedrijf is geweest. Eigenaardig is wel dat in de oprichtingsakte toestemming werd verleend tot het plaatsen van twee waterwielen. Dit is hoogst uitzonderlijk voor de papiermolens uit die periode. Mogelijk is het echter een gevolg van de gecombineerde aktiviteit die in de oprichting voorzien werd. Ter bevordering van de industriële doening werd in 1564 de toestemming verkregen om de loop van de Molenbeek in de richting van de

dorpskern te kanaliseren (RK 4253). Gedurende praktisch gans de zeventiende eeuw was de molen eigendom van een familie de Nayer. Enkele malen kwam het tussen hen en de pastoor tot een geschil vanwege de wateroverlast die men aan de kerk had. Dit laatste gaf opnieuw aanleiding tot verbeteringswerken aan de waterretenu voor de molen. Een beschrijving van de molen is hier evenmin als bij de vorige gekend. Uit een aantal aktes van erfenis vernemen we dat ook op dit bedrijf tijdens de zestiende eeuw de combinatie bestond tussen het papiermaken en de landbouw (G 8349, 8404-05, 9170). In 1700 ging de molen door verkoop over op de familie Everaerts-van Meerbeke. Later tijdens de 18de eeuw was hij eigendom van Filip Journau, een koopman van voden en papier uit Brussel. Het is dus vrijwel zeker dat de produkten die in dit bedrijf vervaardigd werden hun afzetgebied in het Brusselse hadden.

Het in eigendom hebben van papiermolens door grote verbruikers van papier was voor de genoemde periode ook geen zeldzaamheid. Het was onder impuls van dergelijke koopmannen, kloosters en drukkers dat onze eigen papiernijverheid zich wist te ontwikkelen.

Tijdens de 19de eeuw, toen de molen eigendom was van de familie de Hoe, werd dit bedrijf, zoals de molen van 'Tisken Dodts', omgebouwd tot graanmolen. Duidelijk is de hoofdreden hiervoor dezelfde als deze van de vorige.

Naast een graanmolen die tijdens het laatste decennium werkte op stoomdrijfkracht werd er ook een brouwerij en mouterij in gehouden. De aanpassingen die deze nieuwe aktiviteiten vergden laten hier evenmin toe een overzicht te krijgen over de vroegere papierfabriek.

De molen van De Meurs

Een derde molen en tevens de belangrijkste op het grondgebied van de gemeente Rode is de molen waar nu de *papierfabriek Novarode NV* gevestigd is, en bij de mensen bekend staat als de papierfabriek van De Meurs. Het is het enige bedrijf dat in de streek als papierfabriek bleef overleven.

De molen wordt voor het eerst in documenten vernoemd in 1562. Het bedrijf dat toen toebehoorde aan Jan Danoot werd overgelaten aan Govaert en Hendrik Boone (G 6638, f° 92).

Het is dus vrij duidelijk dat de molen ouder is dan deze eerste vermelding.

Wanneer hij opgericht werd hebben we het raden naar. Het is helemaal niet verwonderlijk moest het hier ook gaan over een bedrijf dat opgericht werd tijdens de 15de eeuw. Door de weinig plaatsbepalende gegevens die we hebben over die periode kunnen we ons niet uitspreken over deze zaak.

Tijdens de aanvang van de zeventiende eeuw is het goed overgegaan naar een drukker uit Brussel. De eerste was Mommaert. Via erfenis kwam het toe aan de drukkersfamilie Fricx uit Brussel. Zij bleven de goederen beheren tot 1790. Toen er geen mannelijke opvolgers meer waren werd het goed op basis van erfenis afgestaan aan Karolus De Meurs.

Een nieuw aspekt komt hier echter aan het licht : hoewel deze drukkers de papiermolen in eigendom hadden waren zij enkel beheerders van de goederen. Het geheel werd verhuurd aan mensen die we kunnen beschouwen als de eigenlijke papiermakers. Zij werkten volledig in opdracht van de eigenaars die ontegensprekelijk ook de afnemers waren van hun produkten welke zij broodnodig hadden voor de drukkerijen die zij beheerden in de stad. Hoewel bij deze bedrijven de afzet van het papier verzekerd was zien we dat de eigenlijke papiermakers nog steeds landbouw bedreven. Het valt dus heel moeilijk te bepalen of het beoefenen van de landbouw door onze papiermakers eerder een noodzaak was dan een algemene traditie.

Waarom dit bedrijf tijdens de 18de en de 19de eeuw een andere evolutie kende dan de meeste andere moeten we zoeken in de ontwikkeling van het bedrijf tijdens de industriële revolutie. Een belangrijke vaststelling is de aanwezigheid van Nederlandse werkkrachten in de fabriek van Fricx in 1757. Dit laatste kwam aan het licht omdat de pastoor van Rode met lede ogen zag dat zich op dergelijke wijze een groep tussen de Rodenaars vestigde met gans andere zeden en voornamelijk een afwijkende godsdienst. De aanwezigheid van dergelijke werklieden hoeft ons niet te verwonderen. De Nederlanders die het papiermaken van onze landgenoten hadden geleerd waren reeds omstreeks 1650 erg gemoderniseerd.

Hun mechanische technieken gaven aanleiding tot een betere kwaliteit en een hogere produktie van papier. De eenvoudigste manier om zich deze technieken eigen te maken was beroep te doen op werklieden die de zaak onder de knie hadden. Hierdoor had de fabriek van Ro-

de een voorsprong op de overige papiermolens. Doorslaggevend was dit wel niet want de meeste bedrijven zouden tijdens de loop van de 18de eeuw de methode overnemen. Zij konden het zich echter financieel niet permitteren arbeiders uit Nederland aan te trekken.

De fundamentele oorzaak van het voortbestaan te Rode van de papierfabriek De Meurs was te vinden in zijn kapitaalcracht. Karolus De Meurs erfde namelijk het bedrijf van zijn schoonvader die geen mannelijke afstammelingen had. Deze persoon uit een welstellende drukkersfamilie liet niet enkel een papiermolen na maar ook een belangrijk kapitaal. Het was steunende op dit kapitaal en een goed beleid dat Karolus en zijn opvolgers zich konden wagen aan het avontuur van de industriële revolutie. Dat Karolus een man met aanzien was en over kapitaal beschikte blijkt uit het feit dat hij archier was van de edele lijfwacht van Z.M.

Het is de eerste papiermolen in ons land waar in 1838 gebruik werd gemaakt van stoomdrijfkracht. Waarschijnlijk werd er ook in dat jaar of reeds vroeger een continu-papiermachine geplaatst. Regelmatig werd er dan door de verschillende beheerders aandacht besteed aan het vervangen en opdrijven van de stoommachines, zo ondermeer in 1845, 1858, 1871 en 1887. Het bedrijf was sinds het einde van de 18de eeuw de voornaamste nijverheid van de gemeente. In 1846, net voor het uitbreken van de laatste grote crisis in ons land, werkten er niet minder dan 73 personen in het bedrijf. Hoewel het bedrijf steeds de trend der revolutie volgde bleef het tot in 1922 handgeschept papier vervaardigen. Dit papier bleef een uitstekende faam genieten als kwaliteitsprodukt. De faam van het bedrijf was zo groot dat zij een tijdlang het monopolie kreeg voor de produktie van bankbiljettenpapier voor ons land. Lang duurde het echter niet omdat de kwaliteit van het papier niet kon optornen tegen dit gebruikt in Frankrijk. Welke financiële inspanningen er ook werden geleverd om De Meurs het monopolie weer te geven, niets kon baten : de gewenste kwaliteit kon niet bereikt worden.

Het bedrijf zou zich niet enkel uitbreiden te Rode maar had ook filialen. Een daarvan is de verdwenen papiermolen van de Steenput te Dworp waarop we later nog uitgebreid terugkomen. Een andere was de molen op de Gevaertvijver te Rode zelf. Om later de evolutie te

de "hollander" van de voormalige kartonfabriek Windericx (foto Koenraad Beaufays - M.I.A.T.)

kunnen volgen werd het bedrijf een vennootschap. In 1933 werd ze opgenomen in het concern van *Les papeteries de La Warche* en uiteindelijk *Intermills* die ook een fabriek bezaten te Huizingen. De laatste jaren zijn echter niet zo welvarend geweest voor deze nijverheid en vele werkplaatsen gingen verloren, te Huizingen moest men zelfs de deuren sluiten. Rode zelf kon mits ernstige moeilijkheden nog overleven door voortdurende aanpassingen. Dit zijn de hoofdlijnen van de ontwikkelingsgeschiedenis der papiernijverheid te Rode.

Buiten de drie vernoemde bedrijven werd er mogelijk nog in twee andere molens een tijdlang papier geschept, namelijk op de *Gevaertmolen* en in de *kloostermolen van Zevenbronnen*. Zoals

de meeste papierbedrijven verdwenen ze omstreeks 1860 toen het handgeschept papier niet meer kon optornen tegen de machinale produktie. De *Gevaertmolen* opgericht door De Meurs was ontegensprekelijk aanvankelijk een papierbedrijf, dat aansloot bij het moederbedrijf te Termeulen. Toen de industriële revolutie de stoomaandrijving doordrukte ging het bedrijf verloren daar De Meurs zijn investeringen richtte op twee belangrijkere bedrijven uit zijn concern.

Dat de kloostermolen van Zevenbronnen ooit een papiermolen was is tot heden een open vraag. Hij werd echter niet als dusdanig opgericht hoewel sommige auteurs dit beweerden. Zolang hij eigendom was van het klooster werd hij uitgebaat als graanmolen. Indien de molen ooit als papierbedrijf gefunctioneerd heeft moet dit tijdens de eerste helft

van de 19de eeuw geweest zijn. Bij ons is hij echter enkel gekend als graanmolen.

Banmolen - kartonfabriek Winderickx

Te Alseberg, waar slechts één molen op de beek stond, doet de papiernijverheid pas haar intrede in 1866. De molen, gekend onder de naam van *banmolen* en sinds 1401 eigendom van de kloostergemeenschap uit Zevenborre, kwam in 1860 in handen van de papiermakersfamilie Winderickx. Deze familie bezat reeds een molen op de grens van Alseberg en Dworp. Tussen 1860 en 1866 werd de graanmolen omgebouwd tot papiermolen. Dit laatste ging tevens ge-

paard met een belangrijke vergroting van de bedrijfsoppervlakte. Een der transformaties die kon gedateerd worden is het bouwen van de overloop in 1864, gemerkt in de pegel. In het voorjaar van 1866, na vijf jaar van investeringen, werd gestart met de produktie van karton.

Gedurende gans de 19de eeuw werd het bedrijf vergroot en voorzien van een steeds grotere drijfkracht. De stoomketel kwam er omstreeks 1870. Enkele malen verving men deze door een zwaarder exemplaar. De waterwielen werden in 1886 vervangen door een waterturbine met een kracht van 15 pk. Het bedrijf was gespecialiseerd in de fabricatie van strokarton, ook geel karton genaamd. De produktie, gedreven door een stoommachine, werd pas tijdens het begin van de jaren 1970 stopgezet.

De Herisemmolen

Een andere molen die soms wel onder Alseberg wordt gerangschikt is de *Herisemmolen*. Oorspronkelijk woonden de eigenaars ook onder Dworp maar bij het optrekken van het huidige woonhuis in 1802 verhuisden zij naar Alseberg. Gezien de politieke invloed die zij hadden in Alseberg is het geheel sinds het begin van de 19de eeuw steeds onder Alseberg beschreven. De oudste documenten dienen we echter te zoeken onder de gemeente Dworp. Het was deze molen die een tijdlang samen met de vorige uit onze beschrijving één geheel vormde tot omstreeks 1894.

Van deze molen is het mogelijk een uitgebreide evolutie te schetsen door de overvloed aan documenten die tot ons zijn gekomen. Voor het oprichten van de molen werd in 1551 akte verleend aan Hendrick de Nayer mits de betaling van een jaarlijkse cijns aan de kerk van Alseberg. Na het oprichten van de molen en enkele kanaliseringwerken aan de Molenbeek op deze plaats was de molen in 1621 een papiermolen met 'vier backen'. In vergelijking met de bedrijven van toen was het een middelmatig kleine molen. In 1763 wordt de papierfabriek met een boerderij eigendom van het geslacht Winderickx die nu nog steeds de goederen beheerd. Eens te meer stellen we ook bij deze molen vast dat er een samenhang was tussen de landbouw en het papiermaken.

Het bedrijf ging de industriële revolutie tegemoet als een KMO in zijn sektor waar 5 werklieden hun brood verdienden. In 1834 tekenden zich de eerste sporen van een omwenteling af. Zij zouden uitgroeien door een sneeuwbaaleffekt zoals dit ook het geval was met de papierfabrieken van De Meurs te Rode en te Dworp. Tussen beiden bestond er toch een fundamenteel verschil in ontwikkeling. De kapitaalcracht van Winderickx is niet te vergelijken met deze van De Meurs. Autofinanciering uit vroegere winsten was de enige bron waarop Winderickx zich kon beroepen. De spitstechnologie kon pas na verloop van tijd worden aangewend. Van papier schakelde de molen over op de produktie van karton. In tegenstelling tot vele papiermolens bleef men dus in dezelfde industriële sektor. Het overschakelen gebeurde tussen 1858 en 1864 toen men het paperscheppen stelselmatig afbouwde. Deze omschakeling maakte het mogelijk de in-

vesteringen in een eerste fase tot een minimum te beperken. Na enkele jaren maakte de mechanisatie zich echter ook van deze sektor meester en diende men deze te volgen of men was ten dode opgeschreven. Te Herisem kon men dit aan daar gedurende enkele tijd de uitzonderlijke winsten van de nieuwe produktie opgespaard werden voor de latere autofinanciering.

Omstreeks de eeuwwisseling was de molen voor zijn tijd een modern bedrijf aangedreven door een stoommachine en voorzien van elektrische verlichting. Door de eerste wereldoorlog en de daaropvolgende crisis ging het bedrijf langzaam teniet tot het omstreeks 1940 haar deuren sloot. Financiële en andere problemen beslisten over het lot van dit eens zo bloeiende bedrijf.

De Steenput

De volgende papiermolen op de Molenbeek is deze van de *Steenput*, waarvan heden enkel nog wat ruïnes in het landschap zijn overgebleven. De vestigingsplaats van deze molen was feitelijk erg onrendabel hetgeen ook aanleiding zou geven tot het slopen van de gebouwen omstreeks de eeuwwisseling. Het enige voordeel was dat men er ten volle kon genieten van de waterkracht daar de beek er een uiterst groot verval maakt. De molen komt via geschriften voor het eerst voor in 1592 hoewel hij denkkelijk veel ouder is. Zoals de meeste molens dateert hij waarschijnlijk uit de 15de of begin zestiende eeuw toen de meeste bedrijven bij ons ontstonden.

Tot in de eerste helft van de 17de eeuw was de molen het eigendom van het geslacht Fastenaekels. Of er een band bestaat tussen het geslacht te Dworp en dat uit Zaventem is nog niet achterhaald. Te Zaventem bezaten deze reeds een papiermolen in 1479. Moest er tussen beide geslachten een band bestaan zou deze laatste aanduiding een aanwijzing kunnen zijn voor de hoge ouderdom van het bedrijf.

De molen wordt in 1621 beschreven als hebbende 'zes backen'. In vergelijking met andere gegevens over molens uit onze streek blijkt dit het hoogste aantal te zijn. Het gemiddelde aantal bakken was in onze bedrijven beperkt tot vier stuks. De Steenputmolen mag dan ook beschouwd worden als de belangrijkste molen uit de streek in deze periode.

De molen werd in 1643 verkocht aan kapitaalachtige families uit Brussel. Het geslacht Fastenaekels bleef echter wel de bedrijvigheid verderzetten want zij huurden na de verkoop de molen. Dit was geen alleenstaand feit, ook andere molens waren eigendom van mensen die zich, gezien hun standing, niet inlieten met de uitbating. In 1721 kocht een familie uit de streek de molen opnieuw op en ging hem zelf uitbaten. Tot omstreeks het einde van de eeuw bleef de molen eigendom van een geslacht Van Hemelrijck dat ook een papierbedrijf had te Herisem. Omstreeks 1810 werd hij eigendom van een genaamde Parijs die hem als bruidschat gaf aan zijn dochter gehuwd met Ferdinand De Meurs, eigenaar van de papierfabriek te Rode. Onder impuls van deze laatste familie zou het bedrijf een voorbeeld worden voor onze papierindustrie. Als een van de eersten zou het reageren op de impulsen van de industriële revolutie. Hoewel het dus vlug een modern bedrijf was werd het ook even vlug van de kaart geveegd omdat het een uiterst oneconomische ligging had toen het trein- en wegverkeer opkwam. Er werd getracht het bedrijf over te laten maar hiervoor werden echter geen bereidwilligen gevonden. Het complex werd dan enkele jaren voor de eerste wereldoorlog, vermoedelijk in 1907-1908, gesloopt op uitzondering van de meestergastwoning. Hoewel dit bedrijf oorspronkelijk een combinatie was met de landbouw zoals de overige bedrijven is men er hier niet op teruggevallen daar deze in dit geval reeds verdwenen was bij de aanvang van de industrialisatie.

De Debeckermolen

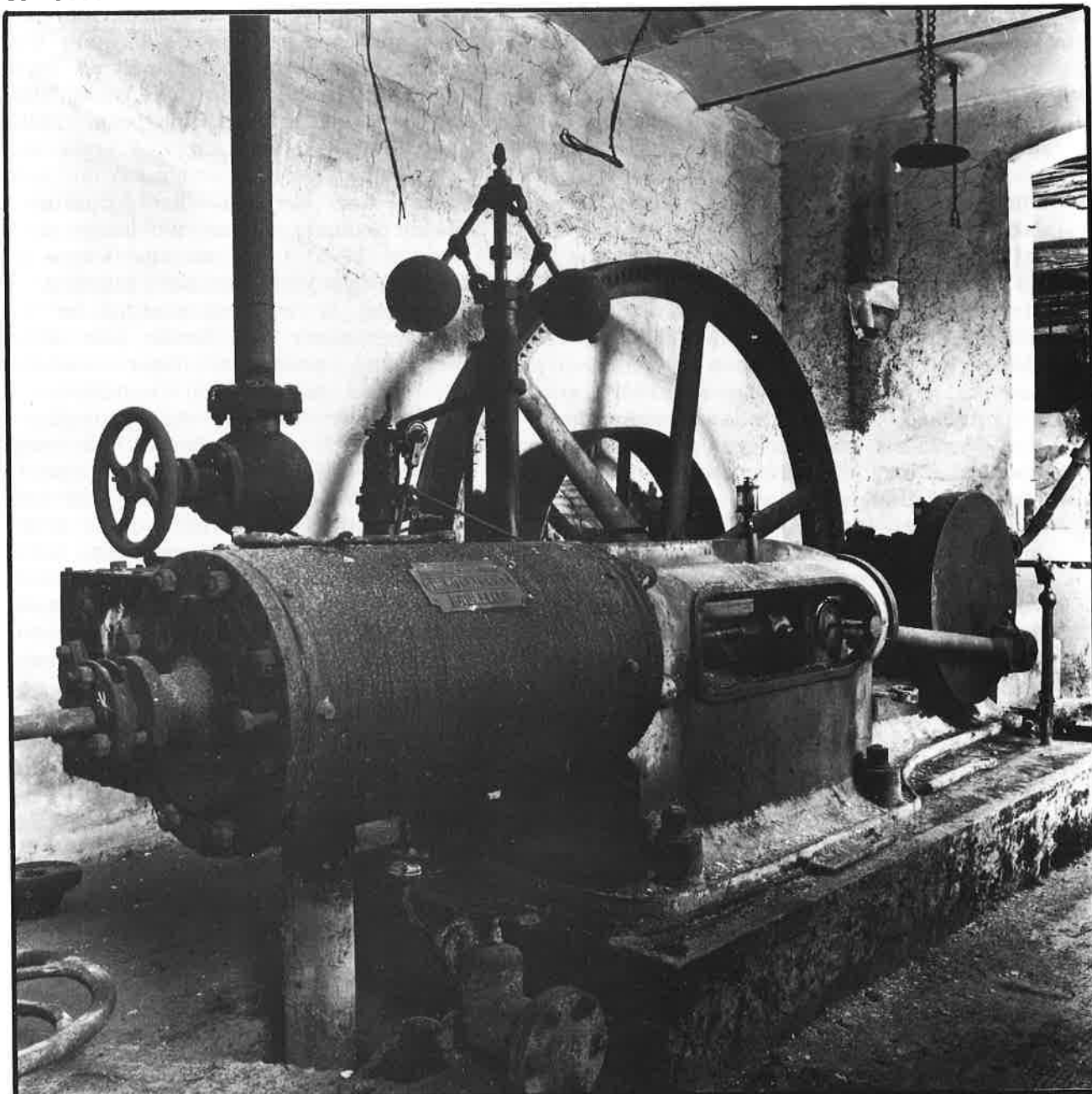
De molen *Debecker* is gelegen op de samenvloeiing van de Zevenborrebeek en de Molenbeek. De documenten erover zijn vrij schaars. Blijkbaar bestond er in 1671 op deze plaats een papiermolen met 'vier backen'. Ook in 1850, toen het eigendom was van Willem Debecker, werd er nog papier gemaakt. Denkelijk werd het bedrijf enkele jaren later graanmolen toen de ambachtelijke papiermolens in onze streek een zware deuk kregen door de concurrentie. De overschakeling naar graanmolen was eveneens een voor de hand liggend feit daar ook hier de combinatie bestond met een

hoeve. Het geheel bleef in zijn laatste vorm bestaan tot na de tweede wereldoorlog. Toen werd het geheel verkocht en thans is het een luxe woonhuis dat nog wel de sporen van een molen in zich heeft.

Even voor we in de dorpskom van Dworp komen vinden we langs de loop van de beek twee molens wiens gevels recht tegenover mekaar pronken. Deze opstelling is vrij eigenaardig en vrijwel niemand heeft tot heden een afdoende verklaring gevonden. Daar waterkracht het enige middel van aandrijving was waren de molenaars erg spaarzaam met dit kostbare goed. Zoveel als mogelijk trachtten zij dan ook daarvan een reserve aan te leggen. Het was dan ook onwaarschijnlijk dat twee molens zich gingen bevoorraden uit een en hetzelfde spaarbekken. Een mogelijke aanvaardbare reden is dat beide molens eens eigendom waren van dezelfde persoon en gebruikt werden voor een verschillende activiteit. Dit laatste konden we echter niet bewijzen. Het is niet eenvoudig om deze beide molens gescheiden te houden daar het bronnenmateriaal vrij verward is.

De Paesmansmolen

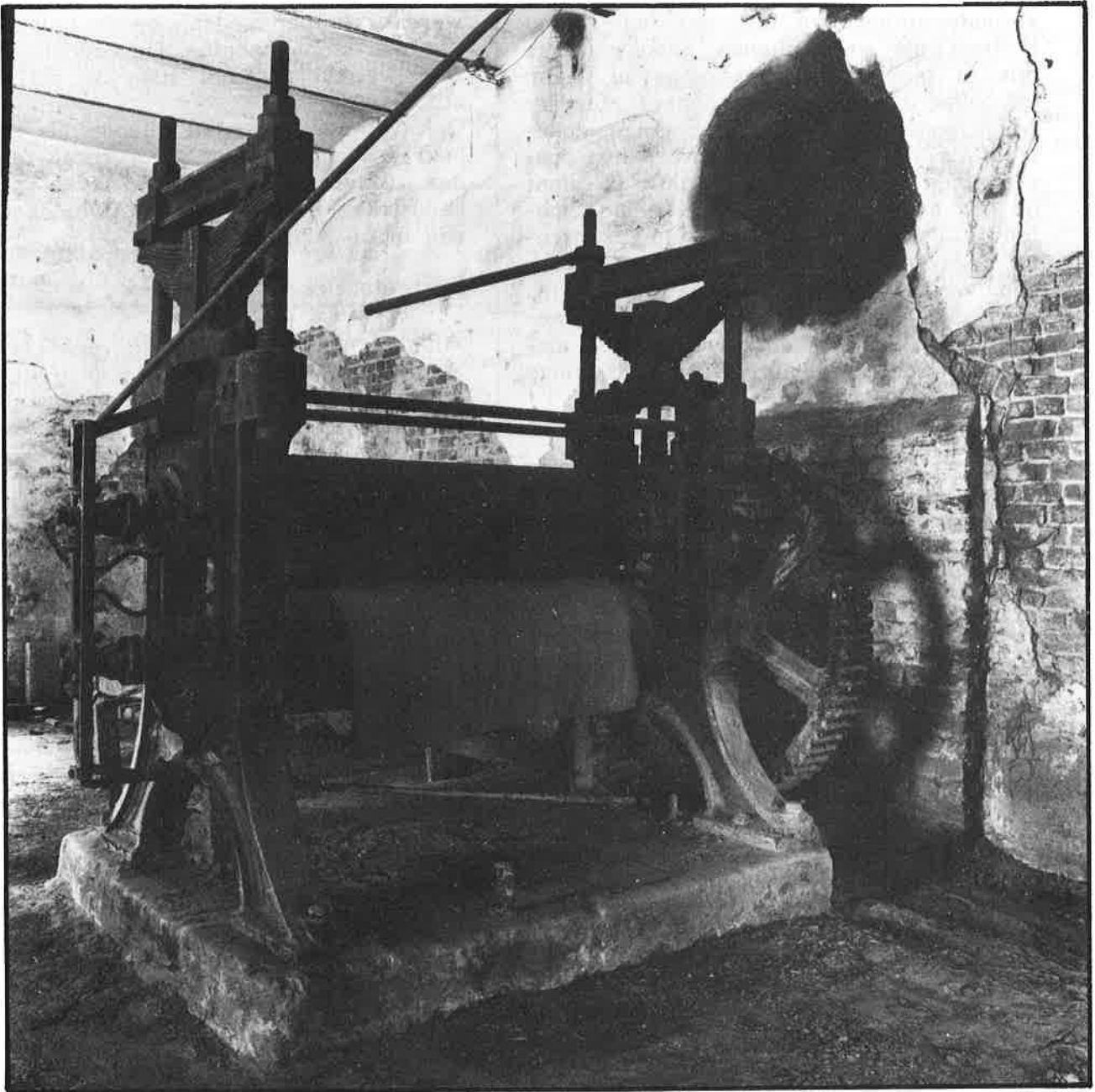
Over de *molen Paesmans*, zoals hij in de volksmond gekend is, en de *brouwerij Winderickx* beschikken we over gegevens van omstreeks 1650. Een analyse van het materiaal heeft aangetoond dat de molen Paesmans, die het verst van het dorpscentrum verwijderd ligt, mogelijk de smoutmolen is waarvan THEYS in zijn geschiedenis van Dworp een vermelding geeft uit 1601. THEYS legt in zijn werk deze band niet. Het is echter vrij duidelijk dat de molen die in 1601 vermeld wordt als eigendom van Ghijsels en later de vermelding draagt van de molen van Gillis Denayer, sone Gijssels, dezelfde is. Indien dit laatste niet weerlegd wordt vinden we hier een duidelijk voorbeeld van een molen die doorheen de tijd veranderde van bestemming. In onze streek blijkt dit een eerder zeldzaam feit. Te Zaventem, waar ook verscheidene papiermolens bestonden, was dit veel frekwenter.

Wanneer we deze gegevens allemaal op een rij zetten zou het geheel van onderstellingen nog wel eens waar kunnen zijn. Beide molens hadden bij het begin van de 17de eeuw een andere bestemming : een smoutmolen en een papierfabriek. Zij zijn hoogst waarschijnlijk eigendom geweest van een en dezelfde stamvader die Denayer heette. We kunnen dus aannemen dat de molens reeds dateren uit de 16de eeuw. Beide molens zijn echter later van functie veranderd zoals vele bedrijven uit onze streek. Uit de papiermolens groeiden kartonfabrieken zoals dit ook het geval was te Herisem. Ook hier denken we dit te kunnen toeschrijven aan het feit dat men niet kapitaalkrchtig genoeg was om te kunnen inpikken op de mechanisatie onder druk van de industriële revolutie. In 1872 moest de kartonfabriek

van Paesmans voorgoed afhaken. De molen werd omgebouwd en deed tot na de tweede wereldoorlog dienst als graanmolen. De graanmolen was een aanvulling van de landbouwonderneming die bestond in combinatie met de papier- en kartonfabriek. Deze laatste molen bleef te Dworp het langst actief. De structuur van de dorpsgemeenschap, die voor een groot deel bestond uit loonarbeiders die een klein stuk land bewerkten, lag aan de basis van deze overlevingskansen.

De molen van de brouwerij Winderickx die deze eerste flankeerde was tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw ook overgeschakeld van papier naar karton. Het bleef tot omstreeks de eeuwwisseling een kartonfabriek die een tijdlang eigendom was van August Winderickx, burgemeester van Alseberg en eigenaar van de kartonfabriek op de

Losseweg te Alseberg. Zijn twee oudste zonen zouden na de dood van hun vader het bedrijf omvormen tot een brouwerij die omstreeks de eeuwwisseling een twaalftal personen werk verschafte. De specialiteit was het vervaardigen van streekbieren als geuze en lambik. De molen verdween toen het bedrijf zich volledig ging toelagen op het brouwen. Deze activiteit vergde geen hoge aandrijvingsvermogens. Over de molen als papier- en kartonfabriek is weinig of niets tot ons gekomen. Buiten enkele wijzigingen aan de loop van de beek in 1840 en het bijplaatsen van een waterwiel in 1843 kennen we slechts de namen van enkele papiermakers uit de vorige eeuwen. Het bedrijf werd op postkaart gezet tijdens de eerste decennia van onze eeuw en daar zien we dat nog slechts één waterwiel nodig was

voor het aandrijven van de machines in de brouwerij.

De Molen op den Beling

Een volgende molen op de Molenbeek is deze die zich bevond in de dorpskom van Dworp achter het gemeentehuis *op den Beling*. Slechts enkele sporen in de bouwstijl van de woning getuigen nog van deze molen. Naar blijkt uit een document van 1790 behoorde de molen toe aan de graven van Dworp en was het een bedrijf dat bestond uit een papiermolen, een brouwerij en tevens ook een graanmolen. Men hield er ook nog een herberg. Hoewel het niet vreemd is dat we tijdens het Ancien Regime gecombineerde bedrijven vonden lijkt dit

ons toch wat van het goede teveel. We veronderstellen dan ook dat het geheel bestond uit verschillende gebouwen die min of meer in elkaars omgeving lagen en beheerd werden door één of meerdere personen. Daar dit het enige document is dat we hebben over deze papiermolen is het mogelijk dat het slaat op een andere hier hoger vernoemde molen te Dworp. Gezien de weinig concrete gegevens wagen wij ons niet verder aan veronderstellingen over dit bedrijf. Het geheel werd omgebouwd van brouwerij tot woonhuis in de dertiger jaren, nadat de industriële activiteit reeds enige jaren had opgehouden.

De Molen Van Wauwringen

De laatste molen op de Molenbeek was de *molen van Wauwringen*. De oudste vermelding van deze molen gaat terug tot 1474. Mogelijk was deze molen een banmolen van de grondbezitters in die streek. Lange tijd was hij eigendom van grondheerlijke bezitters die hun zetel hadden te Huizingen. Het bedrijf werd in 1903 omgebouwd tot een kartonfabriek door Leo Coosemans. Zijn familie had sinds geruime tijd een kartonfabriek op Helderigen. Na de tweede wereldoorlog, toen de automatisatie zich in alle nijverheden opdroeg, werd een nieuw bedrijf opgericht naast de oude molen. Heden is het nog steeds een kleine onderneming die uit oud papier grijs karton produceert. Nadat de nieuwe eenheid in werking trad werden de molen gesloopt. Nog slechts een dubbele loop van de Molenbeek herinnert er ons aan dat op deze plaats ooit een molen heeft gestaan.

Op de Zevenborrebeek, een zijbeek van onze Molenbeek, treffen we ook nog twee molens aan op het grondgebied van Dworp. In de nabijheid van het *Hof te Helderigen* stond sinds de zeventiende eeuw een papiermolen die gesloopt werd tijdens de eerste jaren van de 20ste eeuw. Het was toen een kartonfabriek gedreven door Coosemans die in 1903 een bedrijf startte op de Wauwringenmolen. Ook zien we dat het bedrijf werkte in combinatie met een hoeve. Het bedrijf zelf is steeds een watermolen gebleven en pas in 1902 werd het wiel vervangen door een turbine met een middellijn van 1 meter. Op een oude postkaart van de molen krijgen we een zicht op het gebouw langs de beekzijde met het waterrad dat dui-

delijk in vervallen staat verkeert. Nooit werd er beroep gedaan op de hulpkracht van een stoommachine. De bedrijfsgebouwen werden gesloopt toen de activiteit stopte.

Ook van de vijver die diende als spaarbekken is geen spoor meer terug te vinden in het landschap. Nog enkel op de kadastrale kaarten kunnen we daarover een indruk krijgen.

Kartonfabriek J. Winderickx

Als volgende molen in de reeks hebben we de *kartonfabriek in de put te Dworp*. Het bedrijf met een installatie uit het begin van deze eeuw is nog steeds in werking, zij het dan wel meer voor de folklore dan uit economische rendabiliteit. Een beperkte hoeveelheid karton wordt er nog steeds gemaakt met machines die reeds in gebruik zijn van omstreeks de eeuwwisseling. Het systeem is de eerste vorm van mechanisatie die plaatsgreep in de kartonproductie. In andere bedrijven treffen we identieke machines aan. De installatie die vroeger werkte met stoommachine en waterwiel wordt heden aangedreven met elektrische motoren. Gezien de geringe kosten kan de bewaring van dit monument overwogen worden. Een dringende actie is echter nodig.

Over het bedrijf als molen worden we voor het eerst ingelicht in 1677. Het is eigendom van een genaamde Winderickx die er ook een hoeve bij had. Van papierbedrijf schakelde het omstreeks 1858 ook over op kartonproductie en evolueerde gezamenlijk en volgens dezelfde trend als de overige bedrijven uit de streek.

Na de tweede wereldoorlog werd het bedrijf echter niet geautomatiseerd. Door het inkrimpen van de afzetmarkt verloor het ook stilaan aan armslag. Een gebrek aan opvolging maakte investeringen onmogelijk en heden is er nog slechts een erg beperkte activiteit. Over het ontstaan van de molen en zijn vroegste geschiedenis is niets bekend. Het is wel geweten dat de familie Winderickx er reeds in 1599 goederen bezat maar van de molen is geen spoor. Uit veronderstellingen die niet kunnen bevestigd worden en het onderzoeken waard zijn zou het wel één van de oudste bedrijven van de streek kunnen zijn. Vóór 1599 was Winderickx reeds gekend in Linkebeek als papiermaker. Over de oude installatie krijgen we geen informatie alhoewel er

boedelbeschrijvingen bestaan van het hele complex. Deze molen kunnen we beschouwen als de bakermat van de Winderickxen in onze gemeenten.

Het stenen hof

Als laatste molen kunnen we hier nog melding maken van het *stenen hof* dat rond de eeuwwisseling een tijdlang een kartonfabriek was. De bedrijvigheid werd er vlug opgegeven en de eigenaars richtten een nieuw bedrijf op te Huizingen dat heden nog actief is.

Besluit

Uit de beschrijving die we hier hebben gegeven is duidelijk de belangrijkheid gebleken van onze streek als pool van de papierproductie, later aangevuld met een niet te verwaarlozen kartonproductie. Deze kleine industriële sektor in ons land met zijn eigen karakteristieke ontwikkelingen en moeilijkheden, ontwikkelde zich volgens een totaal ander pa-

troon dan de grote nationale sectoren in ons land. Van de oude glorie die in de streek aan een respectabel aantal mensen werk verschafte is heden maar weinig meer overgebleven. Slechts de papierfabriek *Novarode* te Rode en de kartonfabriek te Wauwringen zijn bedrijven die het hebben overleefd. Het bedrijf te Rode is echter ook niet gespaard gebleven van de problemen. Onlangs nog diende het zich los te maken uit de groep van de papierbedrijven *Intermills* om te kunnen overleven. De rendabiliteit van de onderneming wordt sterk in vraag gesteld. Het gebruik van enkele spitstechnologieën in het vervaardigen van bepaalde papiersoorten maken het verder bestaan van het bedrijf nog mogelijk. De kleine familiale onderneming te Wauwringen heeft door het moderniseren van zijn installatie in het voorbije decennium zijn overlevingskansen kunnen vrijwaren. De toekomst zal echter sterk gebonden blijven aan de familiale opvolging, die in dergelijke bedrijven een primaire voorwaarde is.

Inventaris van de papier- en kartonfabrieken op de Molenbeek

Sint-Genesius-Rode

<u>Naam</u>	<u>Plaats</u>	<u>papier en karton</u>	<u>huidige toestand</u>
Gevaertmolen of Nieuwe molen	afloop Gevaertvijver	1608-1842	geheel verdwenen
Nova Rode, Intermills, De Meurs	Stationsstraat	1492-heden	actief
Dorpsmolen Molen Algoet	Dorpstraat	1546-± 1855	woning
Molen van Ten broek	Oude Nijvelse Baan	1460-± 1854	ruïne

Alseberg

Banmolen kartonfabriek Winderickx	Losseweg	1860-± 1965	deels actief
-----------------------------------	----------	-------------	--------------

Dworp

Herisemmolen	Fabriekstraat(Alseberg)	1572-± 1942	inactief
Steenput	Steenput	1592-1906	ruïnes
Molen Debecker	Molenweg	1850-± 1855	woning
Molen Paesmans	Molenweg	1650-1873	inactief
Brouwerij Winderickx	Molenweg	1551-± 1890	verlaten
Wauwringen Molen	Steenweg op Alseberg	1913-heden	actief
Helderlingen molen	—	± 1680-± 1902	verdwenen
Kartonfabriek J. Winderickx	Zevenbronnestraat	1593-1982	inactief
Stenen hof	Steenweg op Alseberg	1847-± 1920	bejaardentehuis